

הרב יצחק אברהם טברסקי
חבר הכולל

סנהדרין מבררים או מהווים הלכה?

מוקדש לזכר אבי מורי הרב מנחם נחום בן הרב יצחק ו"ל

— א —

אחד השאלות היסודיות של יהדות היא אופי פסק סנהדרין: האם הם רק מבררים ההלכה או מהווים אותה. בהשקפה ראשונה הענין הוא כאילו מחלוקת בין שתי פרשיות: לא חסור ופר העלם דבר של ציבור. לא חסור לכאורה אומרת שהם מהווים ההלכה, אפילו נראים בעיניך שאומרים על הימין שהוא שמאל תשמע להם. מאידך פר העלם דבר של ציבור לכאורה מראה שאינם מהווים אלא מגלים ההלכה, ואם טעו — עליהם ליתן את הדין. פשר הדבר אפשר למצוא רק בכירור שתי הפרשיות ועל ידי נימוק יסודי במקורות השייכים להם. יש להקדים כמה שאלות הטעונים בירור:

(א) סנהדרין צ' להביא פר העלם דבר של ציבור אף במקום שטעו בדבר משנה ונתבטלה פסקם¹ וצ"ע למה מביאים קרבן על מעשה הוראה שנתבטלה.

(ב) כשטעו בדבר שהצדוקים מודים בו פטורים מקרבן זה². וצ"ב מה הגדרת טעות זה שגרועה עוד יותר מהיכא שטעו בדבר משנה — שאיך מעשה יכולה להיות פחותה ממעשה שנתבטלה.

(ג) לכאורה יש סתירה גלויה בענין החיוב של לא חסור בדברי חז"ל. המשנה³ קובעת שאם „הורו ב"ד וידע אחד מהן שטעו או תלמיד והוא ראוי להוראה והלך ועשה על פיהן . . . הרי זה חייב מפני שלא תלה בב"ד". והגמ'⁴ מבארת משמעות המשנה שודאי אסור ללכת אחר סנהדרין שטעה. ומפרש שמה שאין זה ממש חוטא במזיד היינו משום שטעה וחשב שיש מצוה לשמוע לסנהדרין על כל פנים — ובאמת אסור.

וכן מבאר הירושלמי⁵: „אלא שהוא כטועה לומר תורה אמרה אחריהם⁶ . . .

דתני יכול אם יאמרו לך על ימין שהי' שמאל ועל שמאל שהיא ימין תשמע להם. ת"ל ללכת ימין ושמאל".⁷

כל האמור כאן סותר כנראה לספרי⁸ המפורסם הא' ש,,אפילו מראים בעיניך שאומרים לך על הימין שהוא שמאל ועל השמאל שהוא ימין שמע להם", וצ"ע.

ד) הרמב"ן⁹ מגזיר ההלכה הזו שאין לשמוע לסנהדרין כשהם טועים בכך: ,,ויש בזה תנאי יתבונן בו המסתכל בראשון של הוריות בעין יפה, והוא שאם היה בזמן סנהדרין חכם וראוי להוראה והורו ב"ד הגדול בדבר אחד להיתר¹⁰ והוא סובר שטעו בהוראתן אין עליו מצוה לשמוע דברי החכמים ואינו רשאי להתיר לעצמו הדבר האסור לו אבל ינהג חומר לעצמו (וכל שכן אם היה מכלל הסנהדרין יושב עמהם בב"ד הגדול) ויש עליו לבוא לפניהם ולומר טענותיו להם והם ישאו ויתנו עמו ואם הסכימו רובם¹¹ בביטול הדעת ההוא שאמר ושבשו עליו סברותיו יחזור וינהג כדעתם אחרי כן לאחר שיסלקו אותו ויעשו הסכמה בטענתו".

הגדרה זו צ"ב. מה טעם החילוק בין קודם בואו לסנהדרין לאחר הויכות. וכן צ"ע איך מוציא הרמב"ן חילוק זה מ,,ראשון דהוריות".

ה) יש דבר מוזר בהגדרת הרמב"ן לחיוב לשמוע לסנהדרין במקום שנראה בעיני החכם שטעו. הרמב"ן כותב:¹²

,,ומה שהסכימו עליו רובם הוא הדבר שנצטוינו עליו מן התורה. וכעובר על דעתו שאינו כמו שהסכימו הם ונעשה זקן ממרא בזמן ד"נ . . . וזהו מה שאמרו אפילו אומרים על שמאל שהוא ימין ועל ימין שהוא שמאל . . . שכך הוא המצוה לנו מאדון התורה יתברך שלא יאמר בעל המחלוקת האיך אתיר לעצמי זה ואנכי יודע (בוודאי)¹³ שהם טועים, והנה נאמר לו בכך אתה מצוה, וכענין שנהג רבי יהושע עם ר"ג ביוהכ"פ שחל להיות בחשבוננו, כמו שהוזכר במסכת ראש השנה".

וכבר העיר¹⁴ שהדוגמא של ר' יהושע היא פלא, ובאמת מעשה לסתור היא. אם באמת יש הלכה של לא תסור במקום טעות, למה היה ר"ע צ"ל לר' יהושע שיש הלכה של ,,אתם" (ששומעים לקביעות סנהדרין בקביעות החדשים וכו' אפילו במקום טעות), ולא הספיק בהלכה הכללית של לא תסור? ולמה צריכים הלכה של ,,אתם", אם ה"ה בכל התורה מכח ,,לא תסור"? ואם יש הלכה מיוחדת בקביעות חדשים, מדוע מביא הרמב"ן ראייה מכאן לכל התורה?

— ב —

כבר דנו בענינים אלו רבים¹⁵. כדי ליסד ולברר הדברים כהוגן צריכים להגדיר בבהירות שלשה שלבים של טעות — שהם כנגד ג' שלבים של שאילות הלכתיות.

הטעות הקלה ביותר היא טועה בשיקול הדעת. והוא כנגד דיון הלכתי שב' הצדדים אפשריות ובכלל תורה¹⁶. אף שפוסקים כצד אחד, גם הצד השני גוף תורה הוא.

חמור ממנו הוא הטעות של טועה בדבר משנה. כאן אין הצד השני בכלל הלכה ואינו אפשרות כלל. באמת יש רק תשובה אחת הלכתית לשאילה זו¹⁷.

כמובן, מה שהוא בגדר זו או זו אינו קבוע אלא הכל לפי הדור. כשחלקו ב"ש וב"ה עצמם, נאמר שאלו ואלו דברי אלקים חיים¹⁸. אבל אחר שנקבעה ההלכה בבירור כב"ה, ב"ש במקום ב"ה אינה משנה¹⁹.

השלב השלישי הוא הטעות הכי חמור, והיינו טועה בדבר שהצדוקים מודים בו. כאן לא רק שאין אלא תשובה אחת הלכתית, אלא מעיקרו א"כ שום שאילה כלל.

כאמור, ההבדל בין שלב הראשון ושני היינו: באם באמת יש כאן מקום למחלוקת וב' צדדים א"ל. בשלב הראשון גם השיטה הנדחה חלק מהלכה (אף שאין נוהגים כן למעשה), משא"כ בשלב השני. ר' יונה²⁰ מתאר שתי השלבים האלו כזה:

„זוה הדבר הוא למשל מענין הסברא . . . שיש שהיא לשני פנים, והחכם אע"פ שסברתו נוטה לזה הצד מבין הוא ומכיר כי חכם אחר יכול לומר דרך אחרת אלא שזה נראה לעיניו יותר, ויש סברא שהחכם המחדש אותה יכיר וידע כי היא מוכחרת על פי הסברא הנכונה ואין אליה פנים אחרות ולא יהיה חכם שיחלוק עליה, והמבין יבין“.

הנ"מ בין שתי מיני טעות, התלויים בשבילים אלו, היא שבטועה בדבר משנה נתבטלה הוראתו, ובטועה בשיקול הדעת לא נתבטלה²¹. הטועה בשיקול הדעת עדיין הורה פסק הלכתי (אמנם מוטעה) משא"כ הטועה בדבר משנה שעבר גבול זה.

מכל מקום גם המורה בטעות בשיקול הדעת וגם המורה בטעות בדבר משנה

עשו מעשה הוראה (אף שהמורה בטעות דבר משנה נתבטל התוצאה של מעשה הוראה זו). ומשום כך בשני הגדרים האלו מביאים סנהדרין פר העלם דבר של ציבור, בין נתבטלה או נתקיימה הוראתם. ומביאים קרבן על המעשה, וכמו שיש חיוב על עבירה אע"פ שתוצאתו נתבטלה.²²

בטועה בדבר שהצדוקים מודים בו, אינם מביאים קרבן²³. וזה אינו משום גריעות הפסק שנתנו, אלא משום מה שלא היה כל שאילה מתחילה. הגדרת הוראה היא התהוות ודאות²⁴ במקום שהיה ספק²⁵. כיון שלא היה שום ספק, ולפיכך אין כאן מעשה הוראה (אף לולי טעותם). וזה כמו מורה הלכה בפני רבו שמותר בדבר שלא היה שום ספק מעיקרא, אלא גילוי מילתא בעלמא²⁶. לפי 'א' הגמ' „שזיל קרי ביה רב הוא" ולא היה כאן שום מעשה הוראה — ולפיכך פטורים מקרבן²⁷.

— ג —

בודאי אי אפשר לומר שהתורה צוותה לנו לשמוע לפסק סנהדרין במקום שהוא מתנגד להלכה ממש²⁸. דבר זה מובן מאיליו, וגם מפורש בדברי תושב"כ, תושבע"פ דברי הראשונים ואחרונים. כל העניק של לא תסור נאמר דוקא במסגרת של ספק: „כי יפלא ממך דבר למשפט . . .²⁹ התורה הזהירה שלא ללכת אחרי הרוב לרע³⁰, וכן נכפל בספר משלי³¹.

הריב"א³² מביא פרש"י ששומעים כשאומרים על הימין שהוא שמאל ומתמיה: „וכי שומעין לחכם שאומר על טמא טהור ועל אסור מותר?!

וכזה כותב הרמב"ם³³:

„לפי שכל דבר שהוכח לא תוסיף אמתו ולא יתחזק הנכון שבו בהסכמת כל העולם עליו, ולא תגרע אמתו ולא יחלש הנכון שבו אם יחלקו כל אנשי הארץ עליו".

וכן כתב ר' יחזקאל לנדא³⁴ לדבר פשוט שאין ההלכה תלויה בהוראה אלא המותר מותר והאסור אסור ואף ב"ד הגדול חייבים להשתדל ללכת אחרי ההלכה האמיתית — אף שיש הלכה של לא תסור. התורה היא אמת, חותמה של הקב"ה³⁵, וא"א לבטלה.

אם כן, צריכים להבין דברי הספרי. ההגדרות שקבענו למעלה יכולים לשמש כיסוד להבנת דברי הספרי והירושלמי וכו'. מסתבר³⁶ שמה שהולכים אחר פסק ב"ד במקום שטועים היינו דוקא בכה"ג שאף אם לדעתינו הם טועים, אינו אלא טעות של שיקול הדעת. אף אם נראה שטועים הם, מ"מ הוראתם בכלל הלכה ותורה — ואף אם היינו קובעים אחרת מדעתנו, מצווים אנחנו לקבל דעתם. אבל במקום שהם (לדעתנו) טועים בדבר משנה אין הוראתם בכלל הלכה ואסור לשמוע להם.

זהו טעם השינוי ודיוק לשון בדברי רבותינו שהספרי מדבר על מראין בעיניך שהם א' על ימין שהוא שמאל — ואילו הירושלמי מדבר על אם א' על הימין וכו'. הספרי מדבר על טעות שאפשר להתווכח עליו, הירושלמי מדבר על טעות גמורה. הספרי מדבר על טועה בשיקול הדעת — והירושלמי על טועה בדבר משנה³⁷.

חילוק זה משמע קצת גם מדברי הרמב"ם. הרמב"ם³⁸ מנמק אמאי רק ת"ח חולק על סנהדרין כשהם טועים ומפרש שאינו משום שרק ת"ח יש לו זכות וכוח להורות וכו' — אלא משום שרק ת"ח יכול לטעון בודאות ובירור שטעו סנהדרין. כלומר, רק ת"ח יכול לקבוע הודאות של הטעות שבמקומו אין שומעים להם (שאילו יש מקום לויכוח מחוייב לשמוע להם).

יש שנמנעים מלפרש הענין כן³⁹ ע"פ דברי הגמ'⁴⁰ הקובעת שאף אם הזקן פוסק ע"פ מסורה והסנהדרין פוסקים מדעת עצמן צריך הוא לשמוע להוראתם. מכאן דקדקו שאף במקום שהוא ודאי שטעו צריך לשמוע להם.

אמנם המדייק בסוגיא יראה שא"ז מוכרח כלל. באמת המסורה שמדובר עליו כאן אינו הלכה למשה מסיני או מסורה מקובלת לכל כלל (המהווה ודאות) אלא מסורה מרביתיו. הדוגמא שמובא כאן הוא מחלוקת עקביא בן מהללאל וחכמים, כידוע לא היה שם מסורה מוסכמת⁴¹. ואף בהם מפי השמועה והוא מפי הסברא יתכן שלמסורה כזו (מרבותיהם) ולא מכריע עסקינן אלא שאין לזקן ממרא מסורה כלל אלא סברא (כל' למד מעניין אחר). וא"כ אפשר לפרש כמש"כ.

— ד —

צריכים להבין איך מגשימים ההבדל והחילוק בין טועה בדבר משנה לטועה בשיקול הדעת. הגמ'⁴² מתחילה להסביר איך מחלקים בין השלבים האלו, והראשונים מפרשים דברי הגמ' בדרכים שונים. יש מבינים⁴³ שתלוי באם יש ראיות

רק לאחד מהם או לזו יש ראיות וכן לחבירו. אחרים מפרשים⁴⁴ שתלוי באם יש ביד אחד מהמתווכחים ראיה שאילו היה השני יודעה, היה מבטל דעתו בשבילה.

אם כן, ניתן להבין דברי הרמב"ן, שהבאנו למעלה. קודם בא החכם לסנהדרין יתכן שסובר שב"ד הגדול טועה בדבר משנה — כל' אילו ישמעו דבריו יבטלו דעתם משום דעתו. ומשום כך, מחוייב הוא לנהוג כדעתו נגד סנהדרין. אמנם אחר בואו לפנייהם ואחר ששבשו עליו טענותיו וכו' אי אפשר לו לסבור שזה דבר ברור שאי אפשר לחכמים לווכח עליו. וא"כ אין כאן עוד אפשרות של טעות בדבר משנה אלא טעות בשיקול הדעת. (יש להוסיף שכנראה יכולת זו לסבור שטועים בדבר משנה יתכן רק בחכם שבזמן הסנהדרין כדברי הרמב"ן⁴⁵, וכעין הסברא שכתבו הראשונים⁴⁶ לעניין מחלוקת נגד הגאונים). אם כן, יוצא שהרמב"ן ג"כ מפרש הספרי והירושלמי כעין דברינו⁴⁷.

על ידי הנחה זו ניתן להבין למה הביא הרמב"ן הראיה ממעשה דר"ג ור"י לעניין קביעות חדשים. ר' יהושע חשב שר"ג היה טועה טעות גמורה בקביעת החודש, ועי"ז זמן יוהכ"פ. לפי' הצטער מאוד בהיותו מוכרח לשמוע לסנהדרין של ר"ג כיון שטועים הם בדבר משנה. אבל ר"ע חידש לר"י שכל פסקי קביעות חדשים הם בכלל „שיקול הדעת" שיש הלכה של „אתם" אפילו מוטעים. ואם כן ההלכה של קביעות חדשים בכל עניין שווה להלכה של טועה בשיקול הדעת בכל התורה כולה. וזה טעם הרמב"ן שהביא דוגמא זו.

— ה —

יוצא שיש להלכה גדרים מוחלטים וצורה קבועה, ומאידך יש גוונים ואפשריות. בתוך המסגרת של ההלכה, סנהדרין קובעים הדרך אשר ילכו בה. מאידך, גם סנהדרין אינם יכולים לעקור צורת ההלכה היסודית ולפרוץ גדריה — אף בטעות. בגדרים של לא תסור ופר העלם דבר של ציבור מוגשמים הדמות של „לא בשמים היא"⁴⁸ וגם הדמות של „כך כתובה לפני במרום"⁴⁹.

1. עי' היטב משנה הוריות (פ"א מ"א) וחזו"א הוריות (סי' י"ד סק"א) ומקצת דבריו צ"ע ואכמ"ל.
2. עי' הוריות (ד.). ובענין טועה בדבר משנה ע"ע סוגית הגמ' סנה' (לג:) ויראים (סוף סי' ר"מ).
3. הוריות (פ"א מ"א).
4. הוריות (ב:).
5. ירושלמי הוריות (פ"א ה"א).
6. כנראה ביטוי זה מבוסס על סנהדרין (לב:) שקובע „אחר . . . ל . . . וא"כ הכי טוב (כן הוא הה"א כאן) ללכת „אחריהם" כל' אחר הב"ד הגדול.

7. כמובן אין זה מקרא אלא רמז לפסוק. וע"ע בשו"ח מלמד להועיל ח"ג (סי' פ"ב).
8. ספרי דברים (יז: יא).
9. השגות הרמב"ן לסה"מ (שרש א'), מה' ר' שעוועל (עמ' י"ז).
10. אין להבין (כמו שהבינו מקצת המפרשים) שפחרון הענין חלוי בחילוק בין „לחומרא" ל„לקולא" אף שיתכן הבדל בעונש הזקן ממרא בין קולא לחומרא, לעניין החיוב לשמוע לסנדרין אין הבדל בפשטות. עי' ירושלמי ע"ז (פ"ב ה"ח) הל' ממרים (פ"ד ה"א) הל' מאכלות אסורות (פי"ז הכ"ב). ב"י יו"ד (סי' קי"ד). וע"ע בחי' הר"ן סנהדרין (פט.), ספר עיני כל חי הוריות (ב: ד"ה וקטעי, ס' מאבני המקום הוריות (ב). ד"ה אמר אביי, והע' א. סופר למאירי שם (עמ' רמ"ו הע' ג). וכן מזכח מהרמב"ן עצמו במה שמביא ראיה ומקור ממעשה דר"י ור"ג. (ע' להלן בסמוך). וזה ברור.
11. כן הוא גי' הכ"י (עי' במה' ר' שעוועל הע' 213) ויש לדון עוד בזה, ואכמ"ל.
12. השגות הרמב"ן (שם).
13. עי' מה' ר' שעוועל (הע' 210) וכנראה הוא ט"ס או גחמא, כמו שיתבאר בע"ה, ואכמ"ל.
14. עי' מהרצ"ח ר"ה (כה). וחיד"א בשער יוסף להוריות (ב: ד"ה וקטעי. ר' שעוועל דחה הענין בקנה ואין בדבריו כלום).
15. בענין בכלל יש לעיין הציונים הנפלאים של רד"צ הופמאן בשו"ח מלמד להועיל ח"ג (סי' פ"ב) ובמאמרו הב"ד הגדול וכו' — תרגום אנגלי (עמ' 110 והלאה); ומה שמביא שם. ויש לציין שכמה מהמפרשים הציעו שהספרי שאמר על הימין שהוא שמאל וכו' הכוונה רק ששומעים לדינים דרב' אף שאינם כדין תורה. כן פי' הריב"א דברים (יז: יא), מגן גיבורים הוריות (ב: ד"ה שם ברש"י וקטעי. וע"ע תוקפו של יוסף (שם). אמנם דבר זה דאי קשה שפשטות הפסוקים וכן הבנת חז"ל נראה כמש"כ הרמב"ן (ולא הרמב"ם) בשרש א' ואכמ"ל. וכן א"נ מש"כ ב' ס' חפץ השם הוריות (ב: ד"ה גמ', דטעו, וחי' הרח"ה (סי' כ"א) מהטעמים שזכרנו, ואכמ"ל. והנבחר מדברי המפרשים נזכיר להלן, בע"ה.
16. מה שיש כאלו מפורסם (וטעו רבים לחשוב שכל מח' כן. אבל עי' בהע' הבאה). ולענין גדר זה עי' לדוגמא: ברכות (י:); עירובין (יג:); חגיגה (יח.); והשוה: ר"ה (כה.); חגיגה (ג:). וע"ע מהרש"א ב"מ (נט:), כלי יקר דברים (יז: יא). וע"ע בהק' ס' דור רביעי (שהראה לי יעקב עלמן).
17. עי' לדוגמא: יבמות (צב.). ופי' ר' אברהם מן ההר (שם). רש"י כתובות (נו.). ד"ה הא קמ"ל, [וע"ע ריטב"א חולין (צז.) ד"ה רבין וכו'], ויבמות (נה: ועוד.
18. עירובין (יג:).
19. עי' ברכות (יא.) ועוד.
20. פי' ר' יונה לאבות (פ"א מט"ז) ד"ה וזה הדבר וכו'.
21. עי' סנה' (ו. לג. לג:).
22. תמורה (ד:).
23. הוריות (ד:).
24. עי' רש"י כתובות (ז.) ד"ה ומי איכא וכו' דו"ק.
25. עי' שבת (קו:) ובהשו'.
26. עי' יו"ד (סי' רמ"ב ס"ח) וכו'.
27. וע"ע הוריות (ד:); שמוסיף (על הא דזיל קרי . . . מהוריות [ד.]) שטעמא שהיה להם ללמוד ולא למדו. ונל"פ שלא היה להם ספק אמיתי אלא מדומה ודו"ק, ואכמ"ל.
28. כמובן, כ"ז אם נניח שיש הלכה אוביקטיבית שאינה תלויה בפסק ב"ד. אמנם נקודה זאת מפורשת במה שיש הלכה של פר העלם דבר של ציבור והעובדה שיתכן טעות בסנהדרין הגדולה (וכמו שמלא מזה פרק ראשון דהוריות) וזה ברור.
29. דברים (יז: ח). ועי' פי' ר' יוסף בכור שור.

30. דברים (ה: כט), לפי פשוטו, ואכמ"ל. וע"ע מה שטענו רבים שבמקום שידוע האמת לא שייך רוב כלל — ועי' לדוגמא דברי רמ"מ מקאצק מובא באהל תורה פ' בראשית (סי' ג').
31. משלי (ד: כז) ועי' ברלב"ג לשם.
32. פי' הריב"א לדברי' (יז: יא).
33. מורה נבוכים (ח"ב פט"ו). וכזה בהרבה ראשונים ואחרונים ואכמ"ל.
34. צ"ח ברכות (סג:). (וידעתי שלא כל האחרונים כ"כ).
35. שבת (נה.).
36. עי' בכאר שבע להוריות (ב: ד"ה כי האי גוונא. וע"ע למעלה בהע' שכסמוך.
37. עי' בצדה לדרך (לבעל ס' באר שבע) דברים (יז: יא). וע"ע בעמודי ירושלים וככר לאון לירושלמי הוריות (שם) ובכאר שבע (שם). ודו"ק שמש"כ מקצת המפרשים שיש מח' בין הבבלי וירושלמי אינו נכון, ולהיפך מהבבלי יוצא ממש כירושלמי, ואכמ"ל (ועי' צפנת פענח ומראה הפנים (שם), ובשו"ת מלמד להועיל (שם).
38. ה"ל שגנות (פי"ג ה"ה).
39. עי' פי' ענפי יהודה לספר וזההיר ח"א (עמ' צ"ח הע' ג'), מהר"ל לדברים (יז: יא), ועמודי ירושלים לירושלמי הוריות (שם).
40. סנהדרין (פח.).
41. עי' הוריות (פ"ה ה"ז).
42. סנהדרין (לג.).
43. ח"י תר"י ע"ז (ז).
44. ח"י הריטב"א ונמוק"י (לשם).
45. וכנראה, מהאי טעמא לא הזכיר הרמב"ן בפ"י לתורה מש"כ בהשגות לסה"מ.
46. עי' רא"ש סנהדרין (פ"ד ה"ו).
47. וכן הבינו אחרים ברמב"ן כ"ז. עי' מזרחי דברים (יז: יא). ור' יצחק איצק מלעמגא בביאוריו לתוספתא הוריות (סי' ב').
48. ב"מ (נט:).
49. ספרי לדברים (כז: ז).